

Литература

1. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. -М.: Политиздат, 1975. –С. 304.
2. Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. 4-е изд., исп. -М.: Русский язык, 1988. –С. 156.
3. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку. -М.: Русский язык, 1989. –С. 130.
4. Лариохина Н.М. Обучение грамматике научной речи и виды упражнений. – М.: Русский язык, 1989. –С. 159.
5. Учебная программа по русскому языку для всех направлений бакалавриата. – Т.: НУУз имени Мирзо Улугбека, 2020. – С. 22.

РЕЗЮМЕ. Мақолада иқтисодий ҳамкорлик давомида қорақалпоқ мутахассисларининг рус тилида мулоқотларининг коммуникатив талабларига мос келадиган ўқув материаллини танлаш масаласи ҳақида сўз йўритилади. Унда мутахассислик тил ўргатиш бўйича лингвистик таркибини танлаш усуллари кўриб чиқилган. Шунончи, савдо-сотиқ ишларида олиб бориладиган иш юзасидан мулоқотга лўғавий минимумни танлаш усуллари таҳлил қилинган. Шу асосда танланган ўқув ўқув материаллар ўқитиш жараёнининг рус тилини ўргатишдаги узлуксизлигини таъминлайди. Шунингдек, мақоладаги тил ашиёларини танлашдаги тамойиллар чет эллар билан иқтисодий ҳамкорлик ишларида амалий қулланма бўлиб топилади.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются вопросы отбора и презентации учебного материала, соответствующего коммуникативным потребностям общения специалистов на русском языке в сфере экономики и бизнеса. Постановка темы статьи вызвана необходимостью обучения устной профессиональной речи на русском языке специалистов, чья деятельность связана с осуществлением деловых контактов в странах ближнего зарубежья. Принципы отбора лингвистического содержания обусловлены критериями составления лексического минимума содержания профессионально ориентированного обучения языкам. Отобранный на этой основе материал будет способствовать систематизации и упорядочению процесса обучения языку специальности студентов экономического профиля. Критерии отбора лексического минимума могут быть взяты за основу при составлении учебного пособия для широкого круга предпринимателей, связанных деловыми отношениями с Россией и другими странами.

SUMMARY. In article consider the lexical contents of the education the Russian language student's economic professions. The choice of theme is dictated by the necessity of education to the professionally business communication in the Russian language of the specialists in the field of commercial activity. The Principles of the choosing of the linguistically contents determined the criteria of the making up lexical contents. The material researched by the author, can become a linguistic basis for working out of the methodical system of the development of skills of professional speech in the Russian language of future economists. Selected the lexical minimum will can become a linguistic basis of the scholastic allowance in the Russian language for broad circle of the businessman's, bound by business relations with Russia and other countries.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА БИЛИНГВИЗМ МАСЕЛЕСИ

С.Ж.Шыназарова – филология илимлерининг кандидаты, доцент

Г.Ж.Мамбетова – филология илимлари бойынша философия докторы

Әженияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: билингвизм, тилшунослик, давлат тили, тил бирликлари.

Ключевые слова: билингвизм, лингвистика, государственный язык, языковые единицы.

Key words: bilingualism, linguistics, official language, linguistic units.

Ўзбек тилине мамлекетлик тил бийлиги берилгенлигине шерак асирден аслам ўақыт өтті. Бул тилге мамлекетлик тил бийлигиниң берилиўи менен оның бир қанша тарийхый, сиясий ҳам мәдений түс алып баратырғанлығының гўўасы болып отырмыз. Дўнья жүзинде бес мыңнан аслам тил болатуғын болса, солардан тек 200 жақыны мамлекетлик дәрежеде қатнас қуралы ретинде айланыста. Усы тиллер қатарында өзбек ҳам қарақалпақ тилиниң бар екенлиги де үлкен әҳмийетке ийе. Бул тиллер Қарақалпақстан Республикасында екеўи де теңдей әмелий қолланыўға ийе.

Әдетте, билингвизм латын тилинен кирген сөз болып, «bilingualis» «еки тиллилик» деген мәнисти билдиреди. Яғный, билингвизм еки тилдиң бирдей тең салмақлылықта бир мамлекетке хызмет етиўи, еки тиллилик мәнисин аңлатады [1:28].

Еки тиллилик екинши тилди билиў дәрежеси тилди билиў дәрежесине жақынласқанда басланады. Психолнгвистика илиминде олар ийелеў ҳам ийелеўди басқаша аңлатады. Тиллер тәртиби: L1 – биринши тил ямаса ана тили ҳам L2 – екинши тил ямаса сатып алынған. Екинши тил, егер белгили бир тилге тийисли орталықта хўкимран болса, гейде биринши тилди алмастырыўи мүмкин [2:85]. Еки тиллиликтин еки түри де ҳазирги күнде әмелиятта ушырасады. 1) тәбийий (ўй); 2) жасалма (тәрбиялық). Тәбийий еки тиллилик тийисли тилде жүзеге келеди. Спонтан сөйлеў әмелияты менен радио ҳам телевидениени өз ишине алған орталық болып табылады. Тил системасының айрықша қасийетлеринен хабарлылық жүзеге келмеўи мүмкин.

Жасалма еки тиллиликте екинши тил мектепте өзлестириледі.

Әлбетте, дўньяда ҳеш бир басқа тил элементлери араласпаған, басқа тил бирликлерисиз, сап, таза түриндеги тил жоқ. Бул ҳаққында А.Дәўлетов «Дўньяда қарым-қатнас процесинде басқа тил бирликлери қатнаспаған тилдиң болыўи мүмкин емес» - деген өз тужырымлы пикирин усынады [3].

Қарақалпақ диарында бул еки тилдиң теңдей қолланылыўи тәбийий жағдай деп баҳалаўға болады. Себеби, бул аймақта узақ дәўирлерден берли қарақалпақ этносы менен биргеликте өзбек, қазақ, түркмен миллети ўәкиллери теңдей өмир сүрип, тарийхый, мәдений байланыслардың терең синисип кетиўи, ҳәтеки бул халықлардың ағайын-туўысқаншылық, куда тамыр, жекжат сыпатындағы қарым-қатнаслары, үрп-әдет, миллий дәстүрлериниң, қадириятларының да бир-бирине байланысып кеткенлигиниң өзи олардың тиллик қарым-қатнасларында да өз сәўлелениўин табыўына тийкар болып есапланады.

Елимиздиң ғәрезсизликке ерисиўи, мамлекетлик тиллердиң конституцияда ңызамлы бекитилиўи менен қарақалпақ тили де, өзбек тили де жазба ҳам аўызеки формада кең түрде қолланыла баслады. Тилди демек, пухта ҳам жетик билиў зәрүрлиги пайда болды. Сонлықтан да, усы зәрүриятты есапқа алып, Қарақалпақстан Республикасының «Мәмлекетлик тил ҳаққындағы ңызамын» да да он орында өзбек тили сөзи тилге алынады [4:18].

Атап айтқанда, бул ңызамның 1-статьясында: «Қарақалпақ ҳам өзбек тиллери Қарақалпақстан

Республикасының мәмлекетлик тиллери болып есапланады» делінсе, 2-статьясында: «Қарақалпақ хәм өзбек тиллерине мәмлекетлик тил статусының берилиўи республика аймағында жасап атырған миллетлер хәм халықлардың өз ана тилинен пайдаланыўда конституциялық хуқықларын кемситпейди», деп көрсетиледи.

3-статьясында: «Қарақалпақстан Республикасы аймағында қарақалпақ хәм өзбек тиллериниң мәмлекетлик тил сыпатында хәрекет етиўиниң хуқықый тийкарлары усы нызам хәм Өзбекстан хәм Қарақалпақстан республикаларының басқа да нызам хужжетлери менен белгиленеди» деп айрықша атап өтиледі. Сондай-ақ, тил нызамының 7, 10, 19, 20, 21-статьяларының хан болып Хийўа тахтына отырыўында оны ийелеўде негизги күш сыпатында Араллы өзбеклерге хәм Арал этирапындағы, Жаңадәрйадағы қарақалпақларға таянғанын көрсетип өтиў жөн. Хийўа тахты ушын жүргизген аяўсыз гүреслеринде ол Абулғазы бир сапары душпанларынан жеңилип куўғынға ушырағанда, Жаңадәрйадағы қарақалпақлар ишинде жасырынып, бас саўғалаған еди [5:67-68] – дейди.

Бул пикирге қосымша Абылғазы Бахадырханның өзбек халқының халық болып, миллет болып қәлиплесиўинде төмендеги пикирлерди айтпай кетиў надурис деп есаплаймыз: «Тоқтағулдан соң он үш жасында Өзбекхан хан болды. Елди ата-бабасының дәстүри менен басқарды. Хәр кимниң мәртебесине ылайық хұрмет қылып, инамлар берди. Бәрше халық сол дәўлет сахыбының шарапатынан исламға ықлас қойды. Оннан соң Жошы елин Өзбек ели дедилер» [6:98].

Қазақ түркий таныўшы илимпазы Омар Әлий Бүрkit өзиниң «Түркийтаныў» деп аталған

мийнетинде өзбек халқының демографиясы бойынша қызықлы мағлыўматларды береді. Ол өзбек миллетииниң тутас Евразиядағы; дүнйа жүзи бойынша демографиялық статистикасына шолыў жасайды хәм төмендеги мағлыўматларды усынады. Бизинше, өзбек миллети ўәкиллери қайсы мәмлекетте жасамасын, сол сөйлеў тилинде сол этностың тиллик бирликлери әдебий тилине билингвизмлик тәсир етпей қоймайды. Илимпаз мийнетте улыўма түркий тиллес халықлардың 38 түрин атпа-ат келтирип 1.түрклер; 2.өзбеклер; 3.әзербайжанлар; 4.қазақлар; 5.уйғырлар; 6.татарлар; 7. түркменлер; 8.қырғызлар; 9.чувашлар; 10.башқуртлар; 11.қырым татарлары; 12.қашқарлар; 13. қызылбаслар; 14. қарақалпақлар; 15. якутлар; 16. апшарлар; 17.шахсыбанлар; 18.кумықлар; 19. тувалар; 20.Месхат түрклери; 21. гагаузлар; 22. қарашайлар; 23.Кипр түрклери (Анатолий түклери); 24.қарапапақлар; 25. балқарлар; 26. саларлар; 27.хакаслар; 28.ноғайлар; 29.Алтай халықлары; 30.Бухарест еврейлери; 31.хаджарлар; 32.қарадағлар; 33.шорлар; 34.донганлар; 35.сарыуйғырлар; 36.қарайымлар; 37.қырымшақлар; 38.тофалар.

Ал, Евразия аймағындағы түркий халықларымыз саны хәм орналасыў сыпатламасы бойынша 1989-жылдың мағлыўматында 17млн 900.000 мың өзбек миллети ўәкиллери Өзбекстанның өзінде 1569 мың (84,9%), Тәжикистанда 873 мың, Қырғызстанда 462 мың, Қазақстанда 263 мың, Түркменстанда 234 мың, Россияда 72 мың халық жасайды деп көрсетиледи [7:114-117].

Сондай-ақ, билингвизм процесинде лексикалық бирликлер де хәр бири өз алдына қолланылыў орнына ийе. Мысалы, «арза-арыз, домалақ-дөңгелек, арық-азыў хәм т.б» паронимлер [8:68] де еки тилде де теңдей қолланылыўға ийе болып, әсиресе бундай қолланылыў өзбек хәм қарақалпақ миллети ўәкиллери теңдей араласып, қоңсылас жасап атырған аймақларға да тән екенлигин атап өтиўге болады.

Жуўмақлап айтқанда:

1. Билингвизм процеси өзбек хәм қарақалпақ тилиниң сөзлик қорының кеңейиўине өз тәсирин тийгизеди.

2. Билингвизм процеси нәтийжесинде хәр еки тилдиң лексиканының саны артып, өзбек әдебий тилиниң де, қарақалпақ әдебий тилиниң де қурамына жаңа сөзлердиң өтиўи менен сөзлик байлығы толығады.

Әдебиятлар

1. Кенесбаев С., Жанузаков Т. Русско-казакский словарь лингвистических терминов. – Алматы: «Ғылым», 1966, 28-б.
2. Легостаева О.В. Лингвокультурологическая составляющая билингвизма. Новый взгляд. Международный научный вестник. 2015, №9, -С. 85.
3. Дәўлетов А. Тил билими тийкарлары. –Нөкис: «Билим», 2013.
4. Ибрагимова З.Ю., Шынназарова С.Ж. Қарақалпақ тилиниң тараўларда қолланылыўы. –Тошкент: «Тафаккур авлоди», 2022, 19-б.
5. Хусниддин Хамидий. Шығыс тиллериндеги жазба дәрежелер. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1991, 67-68-б.
6. Абылғазы. Түрклер шежиреси. –Нөкис: «Билим», 1994, 97-99-б.
7. Омар Әлі Бүрkit. Түрkitтану. -Алматы: «Арыс», 2003, 114-117-б.
8. Shinnazarova S.J., Mambetova G.J. Paronymia in the karakalpak language. //Theoretical & Applied Science. 2020. №. 3. -Р.68.

РЕЗЮМЕ. Мақолада «икки тиллилик» тушунчаси ижтимоий ҳодиса сифатида тавсифланади. Замонавий жамиятда ушбу муаммонинг долзарблиги таъкидланган. Икки тиллилик тадқиқотчиларининг қарашлари, шунингдек, ушбу муаммога замонавий муносабат кўриб чиқилады.

РЕЗЮМЕ. В статье раскрывается понятие «двуязычие» как социальное явление. Подчеркивается актуальность данной проблемы в современном обществе. Рассмотрены взгляды исследователей билингвизма, а также современные подходы к этой проблеме.

SUMMARY. The article reveals the concept of «bilingualism» as a social phenomenon. The relevance of this problem in modern society is emphasized. The views of bilingualism researchers, as well as modern approaches to this problem, are considered.